

Az indiai vallási irodalomban használatos beszélőjelölő igéjének magyar fordítása

Bakaja Zoltán

zoltan.bakaja@gmail.com

Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola

Kivonat: A *Bhagavad-gītā* szövegében a szanszkrit irodalom néhány más művéhez hasonlóan szerepel az idéző mondatnak az a kimondottan e művekre jellemző formája, amelyet beszélőjelölőnek neveztem el (Bakaja 2019). A jelen tanulmány a *Bhagavad-gītā* beszélőjelölőjében található ige magyar fordítási lehetőségeit vizsgálja. Számba veszi az eddig megjelent kiadások megoldásait, és a Magyar Nemzeti Szövegtár, valamint a Pannónia Korpusz (Robin et al. 2016) segítségével keres választ arra a kérdésre, hogy egy modern magyar fordításban a beszélőjelölő idéző igéjének magyar fordítására a *beszél*, a *mond* vagy a *szól* ige valamely alakja lenne-e a legjobb választás. Mivel számos magyar fordítás angol közvetítőnyelvből készült, a kutatás arra is kiterjed, hogy az angol forrásnyelvi szövegekben a jelölő igéjeként szereplő *said* magyar fordításakor a fordítók a *mondta* és a *szólt* közül melyik igét részesítik előnyben. A kutatás eredménye megerősíti azt az előzetes vélekedésemet, hogy a szanszkrit idéző ige modern magyar nyelvre való lefordítására a *mond* szótöbblől képzett alakok megfelelőbbek a *szól* többlől képzetteknél.

Kulcsszavak: *Bhagavad-gītā*, beszélőjelölő, idéző ige, szól, beszél, mond

1. A beszélőjelölő igéjének hagyományos fordítása

Egy korábbi cikkemben az általam beszélőjelölőnek nevezett szanszkrit idéző mondat angol és magyar nyelvű fordításaiban található átváltási műveleteket vizsgáltam (Bakaja 2019). (A beszélőjelölő definíciójáról egy későbbi bekezdésben írok.) A kutatási korpusz magában foglalta a *Bhagavad-gītā* néhány angol és az összes magyar nyelvű

Bakaja Zoltán: Az indiai vallási irodalomban használatos beszélőjelölő igéjének magyar fordítása. In: Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) 2020. *Fókuszban a fordított és a tolmácsolás szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon*. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. DOI: <https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvsegedkonyv1.9>

kiadását (lásd a forrásjegyzéket). Feltűnt, hogy noha a fordítók a beszélőjelölő idéző igéjének átültetése során több lehetőség közül is választhattak volna, mind az angol, mind a magyar kiadásokban megfigyelhetünk egy fordítási hagyományt, amelytől csak nagyon ritkán tértek el.

Az említett cikk megírására Klaudy Kingának az a megállapítása ösztönzött, hogy az idéző igéknek a fordítás során történő konkretizálása a magyar ige sajátosságaiból fakad (1999: 45), és az okát a magyar stilisztikai tradíciókban kell keresnünk (1999: 49). Klaudy több munkájában is foglalkozik az idéző igék fordításával (Klaudy 2007; Klaudy és Simigné 2000; Klaudy és Károly 2005), Simignével közös könyve néhány példát is tartalmaz a magyar igék angolra való fordításakor alkalmazott generalizálás szemléltetésére (2000: 182–183). Amikor észrevettem, hogy az egyik angol *Gītā*-kiadás néhol konkretizálta a szanszkrit idéző igét, úgy döntöttem, hogy néhány angol és az összes magyar kiadáson is megvizsgálom, mi történik a beszélőjelölő igéivel.

A beszélőjelölő *vac* gyökből képzett idéző igéje a *Bhagavad-gītā*-ban csak egyes szám harmadik személyű, elbeszélő múlt idejű alakban található meg: *uvāca*. A *vac* magyar jelentését meghatározandó, Körtvélyesi Tibor szanszkrit nyelvtankönyvének gyök-táblázatában a *beszél* ige szerepel (2006: 255), a Monier-Williams (2011) szótárban található angol jelentések pedig a következők: ‘*to speak, say, tell, utter, announce, declare, mention, proclaim, recite, describe*’.

Korábbi kutatásomból kitűnt, hogy amikor a fordítók nem konkretizálták az igét, az angol kiadásokban az *uvāca* megfelelőjeként leggyakrabban a *said*, míg a magyarokban a *szólt* szerepel, ezeket tekinthetjük tehát a beszélőjelölő idéző igéjének adott nyelvre jellemző hagyományos fordításának. Ebben a tanulmányban leginkább azt szeretném megvizsgálni, hogy a *Bhagavad-gītā* egy modern magyar kiadásában mennyire célszerű választás a hagyományos *szólt* alak használata.

2. Az ige magyar nyelvre való átültetése során használt fordítási technikák

Kezdjük a nem konkretizált magyar igealakok fordítása során alkalmazott technikák áttekintésével, Klaudy (1999) átváltási műveletekre kidolgozott tipológiája alapján. Ezek között az *uvāca* igével többé-kevésbé ekvivalens alakok (*szólt*, *szólott*, *mondta*) egyszerű behelyettesítése mellett megtaláljuk a kihagyást és a grammatikai cserét is. Ahogy azt már említettem, a *szólt* alak a beszélőjelölő igéjének hagyományos magyar fordítása, a *Bhagavad-gītā* majdnem minden hazai kiadásában megtalálható. A *mondta* Dvārakeša Dāsa magyar fordításának három versszakában fordul elő (Bhaktivedanta é. n. 1.46, 2.1, 11.9), a *szólott* pedig ugyanebben és egy másik kiadásban (Bakos A. és Bakos J. E. 2017) is többször megjelenik. Több magyar *Bhagavad-gītā* fordításban szerepel gyakran a nyomatékosító elem betoldása révén létrejött *így szólt* és *ekképp szólt* kollokáció, míg Baktay Ervin (2013) mindenütt az ige elhagyását, a lexikai kihagyást alkalmazza. Gömöryné Maróthy Margit (1924) és Szabó Ágnes (Sivananda é. n.) grammatikai cserével él, amikor a jelen idejű *szól* alakot használja.

2.1. A beszélőjelölő fogalma

Annak megítéléséhez, hogy vajon minden fordítói megoldás egyformán megfelelő-e, meg kell értenünk, mit is takar pontosan a *beszélőjelölő* terminus. Korábban már említett tanulmányomban így írtam a fogalomról:

Az idéző mondat azon formáját nevezem beszélőjelölőnek, amelyet a *Mahābhāratában*, az *upaniṣadok* némelyikében (*Haṃsa*, *Muktika*, *Rāmarahasya*, *Śukarahasya*) és a *purāṇákban* használnak, de a *Rāmāyanában* például nem találhatjuk meg. Nem tartozik szervesen a szöveghez, annak többi részétől eltérően nem valamely versmértékben íródott, és néhány [*Bhagavad-gītā*] kiadásban több, másokban kevesebb van belőle. (Bakaja 2018: 757)

A beszélőjelölő szerkezete: *alany + idéző ige* (ez a legtöbb esetben a *vac* gyökből képzett egyes szám harmadik személyű alak: *arjuna uvāca*) vagy *jelző + alany + idéző ige* (*śrī bhagavān uvāca*). Csupán annyit jelez, hogy egy szereplő beszélt, nem utal és nem hívja fel a figyelmet a beszéd tartalmára vagy regiszterére. A nem konkretizált igealakot választó fordításban ezért egy általános jelentésű ige használata által lehet legjobban visszaadni a jelentését.

2.2. A beszélőjelölő igéjének fordítása során használt átváltási műveletek

Mivel a szerkezet feladata a beszélő személyének a megjelölése, nem tekinthetők helyesnek azok a fordítói megoldások, amelyek esetében a fordítók egy határozószó betoldásával megváltoztatták a szerkezet fókuszát, és ennek eredményeképpen az idéző mondat már nem azt hangsúlyozza, hogy *ki beszélt*, hanem azt emeli ki, hogy *mit mondott* (például *így szólt*, *ezt mondta*). A beszélőjelölő olyanná teszi a művet, mintha egy színdarab szöveggönyvét vagy egy film forgatókönyvét olvasnánk. A bennük szereplő nevek csak a színészeknek szólnak, csak azért vannak rögzítve, hogy az előadók tudják, mikor kell megszólalniuk, az előadás alatt vagy a moziban azonban nem halljuk őket. Emiatt Baktay, Gömöryné és Szabó Ágnes fordítói megoldásai töltik be legjobban a beszélőjelölő funkcióját.

Baktay Ervin (2013) kihagyja az igét, csak a beszélőjelölőben található neveket tartja meg, és ezeket kiskapitális szedéssel, utánuk kettőspontot téve szerepelteti a műben:

ARDZSUNA: [...]

SZANDZSAJA: [...]

Mintha csak a *Mahābhārata* megfilmesített változatának szöveggönyvét olvasnánk. Gömöryné Maróthy Margit és Szabó Ágnes azáltal ér el hasonló kontextuális hatást, hogy az idéző igét nem múlt, hanem jelen idejű alakban használja:

Ardzsuna szól: [...]

Szandzsaja szól: [...]¹

A színházban még akkor is jelen időben hangzanak el a beszélgetések, ha a darab a régmúlt eseményeit idézi fel. Talán nem véletlen, hogy a színésznő Gömörnyé élt először ezzel a megoldással.

2.3. Az egyszerű behelyettesítés során használt igék

A beszélőjelölő fordítása során a magyar fordítók három *egyszerű behelyettesítéssel* kapott igealakot használnak a *Bhagavad-gītā* különböző kiadásában. Ezek közül a *szólt* és a *szólott* ugyanannak az igének a különféle múlt idejű alakjai, a fordítók tehát többnyire két magyar ige, a *szól* és a *mond* egyes szám harmadik személyű, múlt idejű alakjaival fordították le a szanszkrit *uvāca* szót. Érdekes, hogy egyik magyar *Bhagavad-gītā* beszélőjelölőjében sem találhatunk a Körtvélyesi által megadott *beszél* jelentésből képzett igealakot.

A *beszél* igének a *Magyar értelmező kéziszótár* (Pusztai 2011) által megadott nyolc jelentéscsoportja közül hármat vonatkoztathatunk a *Gītā* párbeszédeire:

- (1) ‘gondolatait, élményeit élőszóval kifejezi’,
- (2) ‘szót vált, tárgyal, társalog vkivel’,
- (3) ‘beszédet, előadást tart’.

¹ A példában Gömörnyé fordításának helyesírását használtam. Szabó munkájában az Ardzsuna és Szandzsaja alak szerepel, ezek azonban nem tekinthetők helyesnek.

Ezek közül az elsővel részben megegyezik (a verbális közlésre vonatkozólag) a *mond* igének a szótárban található egyik jelentése: ‘élőszóban v. írásban kifejez, közöl’; a *szól* igének a szótárban először említett jelentése pedig: ‘szavakat mond, beszél’. Véleményem szerint a *Gītā* kontextusában a *beszél* megfelelőbb lenne a beszélőjelölő idéző igéjének fordítására, mert általánosabban utal magára a beszéd aktusára, mint a fordítók által hagyományosan használt magyar igék.

Ha most nekem kellene magyar nyelvre átültetnem a *Bhagavad-gītā* szövegét, a fent említett okokból vagy Baktay megoldását tartanám követendőnek, vagy jelen idejű alakot használnék a beszélőjelölő igéjének a lefordítására. E két megoldás közül azonban egyik sem kötelező átváltási művelet (Klaudy 1999), és a könyvnek több olyan magyar kiadása is megjelent, amelyet valamelyik angol fordítás alapján készítettek. Ezek fordítói nem akartak élni a fentebb említett lehetőségekkel. Az angoltól fordított könyvek is követik a jelölőben szereplő ige *szólt* szóval való fordításának hagyományát, noha a szótárban az angol kiadásokban használt *said* megfelelőjeként mindhárom korábban említett magyar igét (*szól*, *beszél*, *mond*) megtaláljuk (Országh és Magay 2009).²

A *szól* vagy *szólt* használata az adott kontextusban meglehetősen régimódinak tűnhet, ezért egy olyan modern fordításban, amelyben nem cél a szöveg szándékosan régies hangzásúvá tétele, véleményem szerint sem jelen, sem múlt idejű alakban nem fordulhatna elő rendszeresen. Feltételeztem, hogy a *mondja* vagy a *mondta* a beszélőjelölő igéjének fordítására legalkalmasabb általános jelentésű, hétköznapi regiszterű idéző ige. Véleményem megalapozottságának bizonyítása érdekében két szövegtörzset hívtam segítségül: a Magyar Nemzeti Szövegtár (a továbbiakban MNSZ) (Várdai és Oravecz 2014) 2_v2.0.5 változatát és a Pannónia Korpuszt (a továbbiakban PC) (Robin et al. 2016).

² Az angol szavak magyar jelentését mindenütt ebből a szótárból idézem.

3. A vizsgált igék az MNSZ és a PC szövegállományában

A nyelvhasználatról való képalkotás legkézenfekvőbb módszere a szövegkorpuszok vizsgálata. Az idéző igék korpuszalapú kutatásának rendkívül gazdag szakirodalma van. Ebben keleti nyelvekkel kapcsolatos fordítástudományi kutatásokat is találunk (Yu és Guo 2016; Yeganeh és Boghayeri 2014; Ardekani 2002), de szanszkrit idéző igékkel vagy fordításukkal foglalkozó munka még nem került a kezembe. Seidl-Péché Olívia cikke (2018) számos magyar nyelvű korpuszt mutat be, Amba Kulkarni írásából (2016) pedig a szanszkrit műveket magukban foglaló adatbázisokat ismerhetjük meg. Az általam használt két korpusz közül a Magyar Nemzeti Szövegtárra – a magyar nyelv reprezentatív referenciakorpuszára – mérete és az irodalmitól a beszélnyelvi szövegekig terjedő sokféle benne foglalt szövegtípus miatt esett a választásom. Az MNSZ jelenlegi összetételébe az alábbi táblázat nyújt betekintést. Az adatok millió szóban, százezer szóra kerekítve vannak megadva.³

1. táblázat

Az MNSZ összetétele

Alkorpusz	Szavak száma
sajtó	364,8 (35,09%)
szépirodalom	80,6 (7,75%)
tudományos	117,9 (11,34%)
személyes	301,1 (28,96%)
hivatalos	99,0 (9,52%)
beszélnyelvi	76,2 (7,33%)
Összesen	1039,7

A korpuszban megtalálható autentikus vagy fordítás eredményeképp keletkezett szövegek arányáról sem a fentebb hivatkozott cikk, sem a korpusz honlapja nem ad felvilágosítást, ezért megkerestem e-mailben az üzemeltetőket. Válaszuktól kiderül, hogy az MNSZ többnyire autentikus magyar szövegeket tartalmaz, a fordítások mennyisége

³ Az MNSZ adatai: <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/stat.html>

nem jelentős, „valószínűleg 1 százalék alatti”. Tájékoztatásuk szerint „a ,off_hu_jrc_.*’ és a ,press_hu_eunews’ dokumentum nagy valószínűséggel fordítás, a többi nagy valószínűséggel eredeti”. A korpusz 2951 dokumentumából 21 a fentebbi kritériumoknak megfelelőt találtam, ezek között 20 hivatalos, egy pedig sajtószöveg. A három említett ige előfordulásának arányát a teljes korpuszban, és – mivel ezek használatát a *Bhagavad-gītā* szövegében vizsgálom – a szépirodalmi alkorpuszban is kutattam. Ez utóbbi a kapott tájékoztatás szerint nem tartalmaz fordításokat, így lehetőséget nyújt a vizsgált igék tisztán autentikus írásokban való előfordulásának tanulmányozására.

A kiegyensúlyozottság a korpuszok reprezentativitásának fontos jellemzője (lásd Seidl-Pécs 2018: 177–180). Az MNSZ-ben a személyes és a sajtószövegek mennyisége mintegy háromszorosa a többi szövegfajtának, így az arányai nem ideálisak, ám mivel kutatásom szempontjából a szépirodalmi alkorpusznak volt igazi jelentősége, nem tekintem problémának a teljes korpuszra vonatkozó eredmények lekérdezését. A teljes korpusz arányainak ismeretében különösen érdekes az egyes tanulmányozott igéknek a teljes korpuszon és a szépirodalmi alkorpuszon belüli aránya.

A PC szépirodalmi alkorpuszát egyrészt azért vizsgáltam, mert a benne található szövegek többsége 2000 után keletkezett, ezért a modern nyelvhasználatot tükrözi, másrészt ez a korpusz fordítási korpusz, és a benne megtalálható angol–magyar párhuzamos szövegek kutatásával képet kaphatunk arról, hogy az angol *said* igét a szépirodalmi művekben a *beszél*, a *mond* és a *szól* közül mely magyar igével fordítják a leggyakrabban.

Bár a jelen kutatásom során elsődlegesen arra kerestem a választ, hogy a *mond* valóban a leggyakrabban használt, leghétköznapi hangzó idéző ige-e a magyar nyelvben, és így valóban ennek egyes szám harmadik személyű, múlt idejű alakja-e a legjobb választás az *uvāca* múlt időben való fordításakor, az igék jelen idejű alakjait is bevontam a kutatásba, mivel a beszélőjelölő igéjének jelen időben való fordítása a fenti okfejtés alapján célszerű stratégiának vélhető.

Azt feltételeztem, hogy a három ige közül a *mond* különféle alakjai mindkét korpuszban nagyobb számban fordulnak elő a többinél. Mivel a PC szépirodalmi alkorpuszá-

ból csak 2000 után keletkezett magyar szövegeket vontam be a kutatásba, azt vártam, hogy ezekben a nyomatékostó betoldás nélkül szereplő *mondta* a betoldást szintén nélkülöző *szólt* igéhez képest az MNSZ találatainál is nagyobb arányban fordul elő, alátámasztva azt a vélekedésemet, miszerint egy modern kiadásban az előbbi használata lenne szerencsésebb.

3.1. A vizsgált igék az MNSZ teljes szövegállományában

Az MNSZ használata során az egyszerű keresés lehetőségét választva nemcsak a beírt szóalak előfordulásait kapjuk meg, hanem a rendszer szótóként is keresi a megadott kifejezést, így a szótókból képzett különféle szófajú és ragozású alakjainak a listájához is hozzájutunk. Az egyszerű keresést választva a három szótókból képzett szavak száma és az igék keresése során kapott eredmények összegéhez viszonyított aránya (a százalékos értékeket eltérő közlés híján a többi táblázatban is hasonlóan számoltam ki) a következőképpen alakul:

2. táblázat

A vizsgált igék egyszerű kereséssel kapott lekérdezésének eredménye

<i>beszél</i>	529 152 (15,28%)
<i>mond</i>	2 131 428 (61,55%)
<i>szól</i>	802 327 (23,17%)

A 3. táblázat soraiban az igék pontos szóalakjára való kereséssel kapott jelen és múlt idejű, egyes szám harmadik személyű alakjainak előfordulása látható, ahogyan azok a beszélőjelölőben szerepelhetnének.

3. táblázat

A vizsgált igék jelen és múlt idejű alakjainak száma az MNSZ-ben

<i>beszél</i>	74 733 (5,28%)
<i>beszélt</i>	112 828 (7,98%)

<i>mondja</i>	238 028 (16,83%)
<i>mondta</i>	749 593 (53,02%)
<i>szól</i>	156 779 (11,09%)
<i>szólt</i>	81 938 (5,79%)

Kutatásom célja az *uvāca* ekvivalenseként használható legáltalánosabb idéző ige megtalálása, ám a három vizsgált magyar ige nem kizárólag idéző funkciót tölthet be a magyar nyelvben. A több millió találat kvalitatív elemzése kivitelezhetetlen, ezért a keresést megpróbáltam úgy leszűkíteni, hogy a találatok a lehető legpontosabban megmutassák a kutatás tárgyát képező igék idéző szerepet betöltő előfordulásainak arányát.

Erre az egyik lehetőség az igék azon alakjainak megkeresése, amelyek előtt valamilyen írásjel található: vessző, felkiáltójel vagy gondolatjel. Az ige után álló kettőspont ugyancsak idéző funkcióra utalhat. Mind közül az ige előtti felkiáltójel keresése adta a legegységesebb találatokat, ezeket a soron következő táblázat összegzi. A találatok elvá-
ló igekötős alakokat is tartalmaztak, számukat kivontam a kapott értékekből. Az igekötős alakoknak az eredeti eredményben található mennyiségét az igék százalékos aránya után látható zárójelben lévő szám jelzi. Az igekötős alakok kizárása után csupán a *mondta*, a vizsgáltak közül messze a legnagyobb arányban előforduló szó találatai között volt két olyan, amelyben az ige nem idéző funkciót töltött be (e kettőt is kivontam a kapott 111-ből).

4. táblázat

A felkiáltójel után álló idéző igék az MNSZ-ben

<i>beszél</i>	1 (0,54%)
<i>beszélt</i>	0
<i>mondja</i>	58 (31,35%) (1)
<i>mondta</i>	108 (58,37%) (1)
<i>szól</i>	10 (5,40%) (2)
<i>szólt</i>	8 (4,32%) (5)

A vizsgált igék vessző és gondolatjel után álló, valamint kettőspont előtti alakjaiból olyan sok fordul elő a korpuszban, hogy lehetetlen őket kvalitatív vizsgálatnak alávetni, ám e jelek igék előtti, illetve utáni használata nem garantálja, hogy az utánuk, illetve előttük álló igék mindegyike idéző funkciót tölt be. Annak érdekében, hogy képet kaphassak arról, milyen arányban töltenek be idéző funkciót a kutatásom tárgyát képező kifejezések, a korpuszban fellelhető véletlenszerű keverés lehetőségét kihasználva összekevertem a találatokat, majd 30-30-at kiválasztottam közülük, és az így kapott mintát elemeztem. Az elemzés eredményét az alábbi táblázat foglalja össze.

5. táblázat

A vessző és gondolatjel utáni, valamint kettőspont előtti igék

Igék	Vessző utáni	Idéző	Gondolatjel utáni	Idéző	Kettőspont előtti	Idéző
<i>beszél</i>	871 (1,86%)	5/30	151 (0,04%)	19/30	1 284 (1,15%)	21/30
<i>beszélt</i>	989 (2,11%)	15/30	455 (0,11%)	29/30 (1)	3 280 (2,95%)	30/30
<i>mondja</i>	14 694 (31,32%)	20/30 (4)	58 681 (14,04%)	29/30 (1)	20 127 (18,11%)	30/30
<i>mondta</i>	27 888 (59,45%)	28/30 (1)	350 522 (83,89%)	29/30 (1)	71 296 (64,17%)	30/30
<i>szól</i>	1 147 (2,44%)	13/30 (2)	3 008 (0,72%)	27/30 (3)	6 755 (6,08%)	29/30
<i>szólt</i>	1 320 (2,81%)	17/30 (1)	4 996 (1,19%)	24/30 (6)	8 361 (7,52%)	30/30

A fenti táblázat *Idéző* címmel jelölt oszlopaiban az látható, hogy a harminc megvizsgált találatból mennyi volt az igék idéző funkciójú előfordulása. Az ezt jelző tört utáni zárójeles számok az elváló igekötős alakok mennyiségét mutatják. Mivel kutatásom tárgyát a *beszél*, *mond* és *szól* igekötő nélküli alakjainak vizsgálata képezte, az igekötős alakokat kizártam a további vizsgálatból. A táblázatnak a *szólt* gondolatjel utáni előfordulását bemutató részletében például az ige minden egyes esetben idéző funkciót töltött be, de mivel 6 alkalommal igekötő is társult hozzá, ez a hat nem szerepel az érvényes találatok között, így az idéző funkciójú találatok arányszáma 24/30.

Az 5. táblázat első változatában feltűnően sokszor fordult elő a gondolatjel utáni *szólt* igekötős alakja (lásd 6. táblázat).

A *szólt* 14 igekötős előfordulása közül 6-6 a *rá* és a *közbe* igekötőt tartalmazta, ezért a keresést úgy is elvégeztem, hogy kizártam e két igekötőt, s ez került az 5. táblázatba.

6. táblázat

A gondolatjel utáni igék a rá és közbe elváló igekötő kizárása előtt

	Gondolatjel utáni	Idéző
<i>beszél</i>	151 (0,04%)	19/30
<i>beszélt</i>	455 (0,11%)	29/30 (1)
<i>mondja</i>	58 681 (14,01%)	29/30 (1)
<i>mondta</i>	350 522 (83,70%)	29/30 (1)
<i>szól</i>	3 008 (0,72%)	27/30 (3)
<i>szólt</i>	5 948 (1,42%)	14/30 (14)

Az MNSZ szövegeiből nem szűrhető ki automatikusan egy ige összes igekötős alakja, mert a kereső nem tudja megkülönböztetni, hogy egy adott szó az aktuális mondatban elváló igekötő vagy éppen határozószó-e, ám az egyes igekötők célzott kizárása megoldható. (Noha a szóalakra való keresés során elvileg kizárhatók a szó igekötős formái, a gyakorlatban ez nem működött megbízhatóan, ezért nem használtam.) Az 5. táblázat tehát a gondolatjel után álló *szólt* ige *rá* és *közbe* igekötőinek kizárásával kapott adatokat tartalmazza.

A táblázatból kitűnik, hogy az igéket az utánuk álló kettősponttal együtt keresve a legnagyobb annak az esélye, hogy a találatban kapott igék idéző funkciót töltenek be, és nem igekötősek, míg ugyanez az esély jóval kisebb, ha az igékre az előttük álló vesszővel együtt keresünk rá. Ez alól csak a *mondja* és a *mondta* képezett kivételt, mivel e két szó az esetek nagy többségében még a vessző utáni keresés esetén is igekötő nélküli idéző ige. Az 5. táblázat azt is megmutatta, hogy az idéző funkciójú igék megtalálásának a legjobb módszere az előttük álló gondolatjellel, illetve az utánuk álló kettősponttal való együttes keresés. Bár a vesszővel megelőzött igékre is kaphatunk találatokat, ez esetben az eredmény sokkal kevésbé biztos, mint az előbbieken.

A következő táblázat azt mutatja meg, hogy az egyes igék vessző és gondolatjel utáni, valamint kettőspont előtti előfordulásának összege hogyan aránylik az igéknek a korpuszon belüli összes előfordulásához.

7. táblázat

Az igék három írásjellel együtt vizsgált alakjának aránya teljes korpuszbeli előfordulásukhoz képest

	Teljes korpusz	Írásjelekkel vizsgált
<i>beszél</i>	74 733	2 306 (3,08%)
<i>beszélt</i>	112 828	4 724 (4,19%)
<i>mondja</i>	238 028	93 502 (39,28%)
<i>mondta</i>	749 593	449 706 (59,99%)
<i>szól</i>	156 779	10 910 (6,96%)
<i>szólt</i>	81 938	14 677 (17,91%)

A 4–7. táblázatból kiderül, hogy a hat ige közül a *mondja* és a *mondta* tölt be leggyakrabban és legnagyobb mennyiségben idéző funkciót, őket pedig a *szólt* követi.

A 7. táblázatban láthatjuk, hogy bár a teljes korpuszban a *beszél* igének több múlt idejű alakja fordul elő, mint a *szól* igének, az idéző funkcióra utaló környezetben ennek az ellenkezője igaz. A 7. táblázat azt is megmutatja, hogy a *mond* alakjainak száma nemcsak meghaladja a másik két ige azonos idejű alakjainak, sőt azok összegének a számát is, de idéző funkciót is sokkal nagyobb arányban töltenek be, mint a *beszél* és a *szól* vizsgált alakjai.

A beszélőjelölő fontos jellegzetessége, hogy az idézet előtt áll. Írásban a benne található ígét csak egy alanyesetű személynév vagy egy melléknév és egy személyre utaló főnév (*śrī-bhagavān* 'szent istenség') előzi meg, és a szöveg fordításaiban kettőspont követi. A korpuszban hasonló találatokat igyekeztem kapni, ezért a kettőspont előtt álló igék kilistázása után a szűrés opciót választva megkerestem azokat az eseteket, amelyekben alanyesetű főnév előzi meg őket. Úgy szűkítettem tovább a keresést, hogy a főnevek

előtt mondatvégi írásjel legyen, így a szerkezet a találatokban a mondat elejére került. Az így kapott minta már elég kicsi volt ahhoz, hogy kvalitatív keresést végezve kiszűrjem a hibás találatokat, illetve azokat az eseteket, amelyekben az ige nem idéző funkciót tölt be. A szanszkritban melléknévvvel kezdődő szerkezethez hasonló találatok kinyerése végett a *névelő-melléknév-főnév-ige-kettőspont* keresést is lefuttattam. A végeredmény a 8. táblázatban látható.

8. táblázat

Az idéző igék a beszélőjelölővel megegyező szerkezetekben az MNSZ-ben

	Főnévvel	Névelővel	Összes
<i>beszél</i>	4 (0,65%)	0	4 (0,64%)
<i>beszélt</i>	3 (0,48%)	1 (11,11%)	4 (0,64%)
<i>mondja</i>	540 (87,80%)	4 (44,44%)	544 (87,18%)
<i>mondta</i>	45 (7,31%)	2 (22,22%)	47 (7,53%)
<i>szól</i>	18 (2,92%)	1 (11,11%)	19 (3,04%)
<i>szólt</i>	5 (0,81%)	1 (11,11%)	6 (0,96%)

E keresés eredményében is a *mond* alakjai szerepelnek a legtöbb, a *beszél* ige alakjai pedig a legkevesebb találatban. Mivel a *Bagavad-gītā* fordításának lehetőségeit kerestem, és a szépirodalmi regiszter megváltoztathatja a szavak gyakoriságát, a fent ismertetett kutatás lépéseit az MNSZ szépirodalmi alkorpuszában is elvégeztem.

3.2. A vizsgált igék az MNSZ szépirodalmi alkorpuszában

Az MNSZ szépirodalmi alkorpuszát az egyszerű kereséssel megvizsgálva a 9. táblázatban látható számokat kaptam. Az eredményt a 2. táblázat adataival összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az igék szótóként való keresésének számai szerint a *mond* alakjai a *szól* alakjainak rovására nagyobb arányban fordulnak elő a szépirodalmi alkorpuszban, mint az MNSZ teljes szövegállományában. A *szól* alakjainak arányszáma olyan mérték-

ben csökkent, hogy a *beszél* alakjai kerültek a gyakorisági lista második helyére, noha a *beszél* alakjainak a másik két igéhez viszonyított aránya az alkorpuszban 0,1 százalékkal kevesebb, mint a teljes korpuszban.

9. táblázat

A vizsgált igék egyszerű keresésének eredménye a szépirodalmi alkorpuszban

<i>beszél</i>	71 361 (15,18%)
<i>mond</i>	330 545 (70,30%)
<i>szól</i>	68 254 (14,52%)

Az MNSZ teljes szövegállományán végzett elemzések után a szépirodalmi alkorpuszban is megvizsgáltam az igék jelen és múlt idejű, egyes szám harmadik személyű alakjainak előfordulását, ahogyan azok a beszélőjelölő különféle fordításában szerepelhetnének, a kapott adatok a következő táblázat soraiban láthatók.

10. táblázat

A vizsgált igék jelen és múlt idejű alakjainak száma a szépirodalmi alkorpuszban

<i>beszél</i>	12 414 (5,71%)
<i>beszélt</i>	11 557 (5,31%)
<i>mondja</i>	51 142 (23,51%)
<i>mondta</i>	107 831 (49,57%)
<i>szól</i>	15 588 (7,17%)
<i>szólt</i>	18 988 (8,73%)

A táblázat tanúsága szerint a kutatás tárgyát képező igealakok arányszáma a teljes korpusz adataihoz képest (3. táblázat) fordítva változott, mint a szótövekre történő kereséskor, a *szól* alakjai (ha számukat összeadjuk) így a második helyen állnak. Az alkorpuszban a *mond* alakjai is nagyobb arányban fordulnak elő, mint a teljes korpuszban. A szépirodalmi alkorpusz a teljes MNSZ 7,75 százalékát teszi ki. Ennek az aránynak az ismeretében a 11. táblázat azt mutatja meg, hogy a hat igealak az alkorpuszban a teljes adatbázishoz képest felül- vagy alulreprezentált-e.

11. táblázat

Az alkorpusz igéinek aránya a teljes MNSZ ugyanazon igéinek számához viszonyítva

	Teljes MNSZ	Alkorpusz	Arány
<i>beszél</i>	74 733	12 414	16,61%
<i>beszélt</i>	112 828	11 557	10,24%
<i>mondja</i>	238 028	51 142	21,48%
<i>mondta</i>	749 593	107 831	14,38%
<i>szól</i>	156 779	15 588	9,94%
<i>szólt</i>	81 938	18 988	23,17%

Mivel kutatási kérdéseimre csak az igék idéző funkciójú alakjainak vizsgálata adhatja meg a biztos választ, a teljes korpusz igéihez hasonlóan az alkorpusz igéinek is megkerestem a vessző, felkiáltójel és gondolatjel utáni, valamint kettőspont előtti alakjait.

Az idéző igék felkiáltójel utáni előfordulása a 12. táblázatban látható eredmények alapján hasonló arányokat mutat a szépirodalmi alkorpuszban, mint a teljes korpuszban (4. táblázat). Ez nem meglepő, hiszen a találatok nagy része ebből az alkorpuszból került ki, noha mérete csak 7,75 százaléka az MNSZ teljes méretének.

12. táblázat

A felkiáltójel után álló idéző igék a szépirodalmi alkorpuszban

<i>beszél</i>	1 (0,91%)
<i>beszélt</i>	0
<i>mondja</i>	37 (33,64%)
<i>mondta</i>	62 (56,36%) (1)
<i>szól</i>	3 (2,73%) (2)
<i>szólt</i>	7 (6,36%) (3)

A vessző és gondolatjel utáni, valamint kettőspont előtti igék száma az alkorpuszban is meghaladja a kvalitatív feldolgozást lehetővé tevő nagyságot, ezért itt is hasonlóan jártam el, mint a teljes MNSZ igéinek vizsgálatakor. A 13. táblázat adatai között az *Idéző*

címmel jelölt oszlopokban az látható, hogy a 30 megvizsgált találatból mennyi volt az igék idéző funkciójú előfordulása. Az ezt jelző tört utáni zárójeles számok az igekötős, és a keresésből kizárt alakok mennyiségét mutatják.

13. táblázat

A vessző és gondolatjel utáni, valamint kettőspont előtti igék a szépirodalmi alkorpuszban

Igék	Vessző utáni	Idéző	Gondolatjel utáni	Idéző	Kettőspont előtti	Idéző
<i>beszél</i>	317 (1,55%)	4/30	33 (0,04%)	12/30 (1)	307 (1,86%)	25/30
<i>beszélt</i>	329 (1,60%)	4/30	67 (0,08%)	22/30 (2)	333 (2,02%)	28/30
<i>mondja</i>	7 184 (35,04%)	27/30 (4)	16 167 (19,73%)	30/30	4 590 (27,81%)	30/30
<i>mondta</i>	11 565 (56,41%)	30/30 (1)	61 465 (75,00%)	30/30	7 127 (43,18%)	30/30
<i>szól</i>	411 (2,00%)	16/30 (3)	997 (1,21%)	21/30 (9)	1 028 (6,23%)	29/30
<i>szólt</i>	695 (3,39%)	16/30 (12)	3 228 (3,94%)	19/30 (11)	3 120 (18,90%)	29/30 (1)

Az 5. táblázathoz hasonlóan a *szólt* gondolatjel utáni előfordulásainak esetén a 13. táblázat is a *rá* és *közbe* igekötőt tartalmazó találatok kizárása után kapott eredményt tartalmazza. Az igekötők kizárása előtti számok a 14. táblázatban láthatók.

14. táblázat

Az gondolatjel utáni igék a rá és a közbe igekötő kizárása előtt a szépirodalmi alkorpuszban

	Gondolatjel utáni	Idéző
<i>beszél</i>	33 (0,04%)	12/30 (1)
<i>beszélt</i>	67 (0,08%)	22/30 (2)
<i>mondja</i>	16 167 (19,55%)	30/30
<i>mondta</i>	61 465 (74,32%)	30/30
<i>szól</i>	997 (1,20%)	21/30 (9)
<i>szólt</i>	3 979 (4,81%)	16/30 (14)

A 13. és az 5. táblázat összevetéséből az derül ki, hogy a három ige megfelelő alakjainak egymáshoz viszonyított aránya az alkorpuszban nagyon hasonló a teljes korpuszban előfordulókhöz. A *szól* alakjainak használata szinte minden esetben gyakoribb, mint a teljes korpuszban, a gondolatjel utáni és kettőspont előtti esetekben az arány növekedése néhol az 50 százalékot is meghaladja. A *beszél* majdnem minden alakjára ennek ellenkezője igaz. A szépirodalmi szövegekben a *szól* igekötős előfordulásának aránya jelentősen nagyobb, mint a teljes korpuszban, a *beszélt* pedig jóval kisebb arányban tölt be idéző funkciót vessző utáni előfordulásaiban. A ritkábban használt igéknek nemcsak a mennyisége kisebb, általában idéző funkcióban is ritkábban jelennek meg, mint a gyakoribbak. A 14. táblázatból láthatjuk, hogy a *szól* igéhez társuló *rá* és *közbe* igekötők száma a szépirodalmi alkorpuszban is jelentős. A 15. táblázat a hat igealak teljes alkorpuszon belüli, és potenciális idéző funkciós helyzetben lévő előfordulásának arányát mutatja meg.

15. táblázat

Az igék három írásjellel együtt vizsgált alakjának aránya a szépirodalmi alkorpuszban a teljes alkorpuszbeli előfordulásukhoz képest

	Teljes alkorpusz	Írásjelekkel vizsgált
<i>beszél</i>	12 414	657 (5,29%)
<i>beszélt</i>	11 557	729 (6,31%)
<i>mondja</i>	51 142	27 941 (54,63%)
<i>mondta</i>	107 831	80 157 (74,33%)
<i>szól</i>	15 588	2 436 (15,61%)
<i>szólt</i>	18 988	7 043 (37,09%)

A fenti eredményeket a 7. táblázattal összevetve jól látható, hogy a hat igealak mindegyike nagyobb arányban tölt be idéző funkciót, mint a teljes korpuszban általában. A *mond* szótöböl képzett igék szerepelnek leggyakrabban idéző igeként, a *beszél* igéből képzettek pedig a legritkábban.

A szépirodalmi alkorpuszban is megkerestem a beszélőjelölőével megegyező szerkezeteket. Mivel a találati lista a teljes korpuszra vonatkozó kereséshez képest tovább

szűkült, itt is lehetséges volt a kvalitatív vizsgálat, így e lista találatai ugyanolyan pontossággal segíthetnek hozzá a hipotézisem ellenőrzéséhez, mint a 8. táblázat találatai. A keresés eredményét az alábbi táblázat foglalja össze.

16. táblázat

Az idéző igék a beszélőjelölőével megegyező szerkezetekben a szépirodalmi alkorpuszban

	Főnévvel	Névelővel	Összes
<i>beszél</i>	2 (2,32%)	0	2 (2,27%)
<i>beszélt</i>	3 (3,47%)	0	3 (3,41%)
<i>mondja</i>	51 (59,30%)	0	51 (57,95%)
<i>mondta</i>	12 (13,95%)	1 (50%)	13 (14,77%)
<i>szól</i>	14 (16,28%)	1 (50%)	15 (17,04%)
<i>szólt</i>	4 (4,65%)	0	4 (4,54%)

A 16. és a 8. táblázatot összehasonlítva azt látjuk, hogy a beszélőjelölőével azonos szerkezet⁴ néhány ige esetében szinte kizárólag a szépirodalmi alkorpuszban fordul elő, és a *mondja* kivételével minden igeire igaz, hogy a szépirodalmi alkorpuszban jóval nagyobb arányban találhatók meg e szerkezetben, mint az a szépirodalmi alkorpusznak az MNSZ teljes méretéhez való arányából következne.

Az MNSZ szövegeiből és annak szépirodalmi alkorpuszából nyert adatok alátámasztották azt a feltételezésemet, miszerint a három ige közül a *mond* szótő alakjai mindkét korpuszban nagyobb számban fordulnak elő a többinél, továbbá rávilágítottak, hogy idéző funkciót is nagyobb arányban töltenek be. A kutatásból az is kiderült, hogy a *mond* ige alakjai a beszélőjelölőével megegyező szerkezetekben is gyakrabban szerepeltek, mint azonos idejű társaik. Az eredmények megerősítettek abban a véleményemben, hogy ha múlt idejű igével akarjuk fordítani, a *mondta* a legjobb választás a beszélőjelölő igéjének megfeleltetésére.

⁴ A szanszkritban nincs névelő, ezért a magyar mondateleji *névelő-melléknév-főnév-ige* szerkezetet azonosnak tekintem a beszélőjelölő mondat elején található *melléknév-főnév-ige* szerkezetével.

3.3. A vizsgált igék a PC szépirodalmi alkorpuszában

Az MNSZ lehetővé teszi a korpusz online elemzését. Mivel a PC esetében ez a lehetőség egyelőre nem áll rendelkezésre, használatához szoftveres segítségre van szükség. Kutatásomhoz elég volt egy szövegszerkesztő, a Notepad++ 7.5.9. verziójának⁵ használata. Ez a program lehetővé teszi az összes megnyitott dokumentumban történő egyidejű keresést, és a lekérdezés egy adott szóalakra is lehetséges benne. A PC szövegei közül kiválasztott művek kutatásához mindez elegendő is volt. A PC még fejlesztés alatt álló szépirodalmi alkorpuszában jelenleg az angolról magyarra fordított regények között találunk megfelelő mennyiségű elemzésre alkalmas szöveget. Adatbázisának áttekintésekor csak egyetlen olyan magyar nyelven íródott regény szerepelt benne, amely 2000 után keletkezett, így ennek alapján nem lehetett messzemenő és általánosítható következtetéseket levonni. A vizsgálatra kiválasztott angol nyelvű regények összterjedelme 612 784 szó. Magyar fordításuk 535 203 szavas korpuszt alkot. A 17. táblázat mutatja az igék célnyelvi szövegbeli jelen és múlt idejű alakjainak előfordulását, ahogyan azok a beszélőjelölőben szerepelhetnének (a zárójelben álló adatok az egyes igéknek az igék összegéhez viszonyított arányát mutatják).

17. táblázat

A vizsgált igék száma a PC szépirodalmi alkorpuszában

<i>beszél</i>	60 (1,97%)
<i>beszélt</i>	207 (6,78%)
<i>mondja</i>	126 (4,13%)
<i>mondta</i>	2424 (79,45%)
<i>szól</i>	45 (1,47%)
<i>szólt</i>	189 (6,19%)

5 <https://notepad-plus-plus.org>

A fenti adatokat a 10. táblázattal összehasonlítva kitűnik, hogy a *beszélt* és a *szólt* kivételével a vizsgált igék egymáshoz viszonyított aránya jelentősen különbözik. Különösen feltűnő a *mondta* gyakoriságának csaknem 30 százalékos növekedése, és a *beszélt* igealakén kívül az összes többi, különösen a *mondja* számarányának csökkenése.

A 17. táblázat szavai az igék nem idéző funkciójú és elváló igezős alakjait is magukban foglalják. Ebben a korpuszban is megpróbáltam pontosabbá tenni a találatokat az MNSZ kutatásának leírásában már bemutatott módszerrel. A választott könyvek alkotta korpusz mérete azonban jelen esetben már lehetővé tette a kvalitatív elemzést. Ebben a korpuszban felkiáltójel után álló idéző igék nem fordultak elő. A következő, az igék vessző és gondolatjel utáni, illetve kettőspont előtti pozícióját bemutató táblázat számai már csupán az igező nélküli, idéző funkciójú alakokat tartalmazzák.

18. táblázat

A vessző és gondolatjel utáni, valamint kettőspont előtti igék a PC szépirodalmi alkorpuszában

Igék	Vessző utáni	Gondolatjel utáni	Kettőspont előtti
<i>beszél</i>	0	0	0
<i>beszélt</i>	1 (0,92%)	0	2 (1,77%)
<i>mondja</i>	9 (8,26%)	22 (1,05%)	6 (5,31%)
<i>mondta</i>	99 (90,82%)	2067 (98,24%)	93 (82,30%)
<i>szól</i>	0	0	0
<i>szólt</i>	0	15 (0,71%)	12 (10,62%)

A táblázat tanúsága szerint a PC szépirodalmi alkorpuszában a vizsgált igék között a *mondta* alakjai uralják az idéző funkciót, és a jelen idejű idézésre alig találunk példát. Az MNSZ teljes szövegállományában és szépirodalmi alkorpuszában egészen más volt a jelen és múlt idejű idézés előfordulási aránya (5. és 13. táblázat).

Ahogy az MNSZ vizsgálatánál is megtettem, most bemutatom a három tanulmányozott idéző pozícióban álló ige teljes referenciakorpuszhoz viszonyított arányát, a vizsgálat eredményeit az alábbi táblázat tartalmazza.

19. táblázat

Az igék három írásjellel együtt vizsgált alakjának aránya a PC szépirodalmi szövegeiben a teljes referenciakorpuszbeli előfordulásukhoz képest

	Teljes korpusz	Írásjelekkel vizsgált
<i>beszél</i>	60	0
<i>beszélt</i>	207	3 (1,45%)
<i>mondja</i>	126	37 (29,36%)
<i>mondta</i>	2424	2259 (93,19%)
<i>szól</i>	45	0
<i>szólt</i>	189	27 (14,28%)

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a *mondja* és a *szólt* teljes referenciakorpuszhoz viszonyított arányszáma az MNSZ szépirodalmi alkorpuszából nyert adatokkal összehasonlítva alacsonyabb igazán jelentősen (15. táblázat), az MNSZ teljes szövegállományából nyert adatokhoz képest jóval kisebb a csökkenés (7. táblázat). A másik két korpusz adataihoz viszonyítva a *mondta* szerepének változása is feltűnő, a PC szövegeiben szinte csak idéző funkciót tölt be. A kutatás tehát beigazolta azt a feltételezésemet, hogy a PC szépirodalmi alkorpuszában a nyomatékosító betoldás nélkül szereplő *mondta* a betoldást szintén nélkülöző *szólt* igéhez képest is nagyobb arányban fordul elő az MNSZ szövegállományában fellelt arányoknál.

A PC szépirodalmi alkorpuszában egyetlen olyan példát találtam, ahol az ige a beszélőjelölőével azonos szerkezetben volt megtalálható: *A kapitány beszélt: [...]* Ehhez a korpusz kettősponttal követett találatai közül egy *Ő mondta: [...]* kifejezés áll a legközelebb, de mivel a beszélőjelölőben nem névmás, hanem főnév áll az ige előtt, az ilyen esetek kívül estek a kutatásom körén. Az MNSZ hatalmas adatbázisában is alig fordult elő a beszélőjelölőével azonos igei szerkezet, ezért meglepett, hogy a PC szépirodalmi alkorpuszában egyáltalán előfordult valamilyen találat. Ebből az egyetlen mondatból pedig óvakodnék bármilyen következtetést is levonni.

4. A *said* magyar fordítása

Ahogy azt a tanulmány első fejezetében említettem, a beszélőjelölő igéjének hagyományos angol fordítása a *said* igealak. Több angolból készült magyar *Bhagavad-gītā*-fordítás is létezik (Gömöryné 1925; Szabó 1941; Sebestyén 2000; Śrīdhara 2003; Maharishi 2016; Bhaktivedanta é. n.; Sivananda é. n.), és ezek a fordítások, amikor nem konkretizálják a beszélőjelölő igéjét, szinte mindig a *szól* valamely alakjával adják vissza a *said* jelentését. A PC szövegei alapján arra is szerettem volna választ kapni, hogy a szépirodalmi kiadványokban mely magyar igével fordítják leggyakrabban a *said* igét. Először megnéztem a kutatásban szereplő igék előfordulását a szépirodalmi alkorpuszban, a vizsgálat eredményét a következő táblázat tartalmazza.

20. táblázat

A kutatott múlt idejű igék mennyisége a PC szépirodalmi alkorpuszában

<i>said</i>	3 838
<i>beszélt</i>	207
<i>mondta</i>	2 424
<i>szólt</i>	189

Ezek a számok, bár azt jelzik, hogy a három vizsgált magyar ige közül valószínűleg a *mondta* áll leggyakrabban a forrásnyelvi *said* helyén, semmiképpen sem bizonyító erejűek, hiszen a magyar szavak más angol kifejezések ekvivalensei is lehetnek. A találatokban szereplő igék nem feltétlenül töltenek be mind idéző funkciót, és a fenti keresés az elváló igekötős, valamint a határozószó beszúrásával kapott alakokat sem különítette el. Hogy bizonyosságot nyerjek, két további vizsgálatot végeztem. Az elsőben összehasonlítottam a *said* és a *mondta* arányát a forrás- és a célnyelvi szövegekben. Ennek eredményét a 21. táblázat első három oszlopa tartalmazza. A második keresés alkalmával kiválasztottam a kutatásban szereplő művek első és utolsó tíz, idéző funkciójú *said* igét tartalmazó mondatát, és megnéztem, mi szerepel az idéző ige magyar fordításában. A 21. táblázat 4.

oszlopa azt mutatja meg, hogy hány alkalommal áll *mond* többől képzett ige a kiválasztott húsz angol mondat magyar megfelelőjében. Ennek az oszlopnak a számai nem tartalmazzák az igekötős és a határozószó betoldásával keletkezett alakokat.

21. táblázat

A said és a mondta aránya a forrás- és a célnyelvi szövegekben

Szerző	<i>said</i>	<i>monda</i>	<i>mond/20</i>
Addison	79	288 (364, 56%)	10 (50%)
Tolkien	584	419 (71,75%)	14 (70%)
Birch	1 160	473 (40,77%)	8 (40%)
Jacobson	37	502 (93,48%)	17 (85%)
Zusak	347	377 (108,64%)	9 (45%)
Gaiman	546	182 (33,33%)	2 (10%)
Ishiguro	585	183 (31,28%)	9 (45%)

A 22. táblázat a *said* igének a 140 kiválasztott mondatban található magyar megfelelőjét tartalmazza ábécé és gyakorisági sorrendben.

22. táblázat

A said első és utolsó tíz magyar megfelelője a PC kiválasztott szövegeiben

Ekvivalensek (ábécé)	Mennyiség	Ekvivalensek (gyakoriság)	Mennyiség
1. [kihagyás]	15	1. <i>monda</i>	63
2. állapította meg	1	2. <i>azt monda</i>	16
3. állította	1	3. [kihagyás]	15
4. <i>azt kérdeztem</i>	1	4. <i>mondtam</i>	5
5. <i>azt monda</i>	16	5. <i>felelte</i>	3
6. <i>azt mondták</i>	1	6. <i>feleltem</i>	3
7. <i>felelte</i>	3	7. <i>jegyezte meg</i>	3
8. <i>feleltem</i>	3	8. <i>kérdezte</i>	3

9. <i>fogalmazott</i>	1	9. <i>válaszolta</i>	3
10. <i>folytatta</i>	1	10. <i>tette hozzá</i>	2
11. <i>így folytattam</i>	1	11. <i>állapította meg</i>	1
12. <i>füstölgött</i>	1	12. <i>állította</i>	1
13. <i>híresztelték</i>	1	13. <i>azt kérdeztem</i>	1
14. <i>így szólt</i>	1	14. <i>azt mondták</i>	1
15. <i>ijedt meg</i>	1	15. <i>fogalmazott</i>	1
16. <i>intette</i>	1	16. <i>folytatta</i>	1
17. <i>jegyezte meg</i>	3	17. <i>így folytattam</i>	1
18. <i>jelentette ki</i>	1	18. <i>füstölgött</i>	1
19. <i>kérdezte</i>	3	19. <i>híresztelték</i>	1
20. <i>kérdeztem</i>	1	20. <i>így szólt</i>	1
21. <i>magyarázta</i>	1	21. <i>ijedt meg</i>	1
22. <i>megismételte</i>	1	22. <i>intette</i>	1
23. <i>megjegyezte</i>	1	23. <i>jelentette ki</i>	1
24. <i>merengtem</i>	1	24. <i>kérdeztem</i>	1
25. <i>mondogatták</i>	1	25. <i>magyarázta</i>	1
26. <i>mondta</i>	63	26. <i>megismételte</i>	1
27. <i>mondtam</i>	5	27. <i>megjegyezte</i>	1
28. <i>szerette hívni</i>	1	28. <i>merengtem</i>	1
29. <i>szólaltam meg</i>	1	29. <i>mondogatták</i>	1
30. <i>örvendezett</i>	1	30. <i>szerette hívni</i>	1
31. <i>tette hozzá</i>	2	31. <i>szólaltam meg</i>	1
32. <i>üdvözölte</i>	1	32. <i>örvendezett</i>	1
33. <i>üdvözölték</i>	1	33. <i>üdvözölte</i>	1
34. <i>válaszolta</i>	3	34. <i>üdvözölték</i>	1

A 22. táblázat alátámasztja a *mond* elterjedtségét megbecslő hipotézisemet. A tanulmányom tárgyát képező hat igealak közül a *mondta* mellett csak a *szólt* található meg a *said* megfelelői között, az is csak betoldás kíséretében, és más olyan ige sem szerepel a táblá-

zatban, amely megközelítené a *mondta* és a többi *mond* alakból képzett szó gyakoriságát. A tanulmányozott szövegekben a *mond* alakjaival való behelyettesítést követően a *kihagyás* a leggyakrabban használt átváltási művelet.

5. A kutatás eredményének összefoglalása

Tanulmányomban a beszélőjelölőben található szanszkrit *uvāca* szó magyarra való fordításának lehetőségeit elemeztem. Szóltam az ige kihagyásának és az igeidő megváltoztatásának lehetőségéről, majd az MNSZ és a PC segítségével azt kutattam, hogy egy modern kiadásban mely magyar lexikai elem lenne a legmegfelelőbb az *uvāca* jelentésének a visszaadására, különös tekintettel arra, hogy számos magyar *Bhagavad-gītā*-fordítás nem a szanszkrit eredetiből, hanem annak angol változatából készült, és ezekben a szanszkrit igét általában a *said* igealakokkal fordítják.

Megvizsgáltam, hogy a szanszkrit ige Körtvélyesi által megadott és a magyar kiadásokban fellelhető konkretizálatlan fordításai milyen arányban találhatók meg a korpuszokban, és a fő célom azon feltételezésem alátámasztása volt, hogy egy modern magyar nyelven megfogalmazott kiadásban – amennyiben mindenképpen ragaszkodunk a szerepeltetéséhez – indokolt lenne szakítani az ige átültetésének magyar fordítói hagyományával: ha múlt időben fordítanánk le, a *szólt* igealaknál megfelelőbb lenne a *mondta* használata. Mivel a beszélőjelölő esetében az igeidő megváltoztatását jó fordítói eszköznek tartottam, kutatásomba a jelen idejű alakokat is belevettem. Munkám során a következő eredményre jutottam:

Ahogy azt feltételeztem, a *mond* a *szól* igenél sokkal gyakoribb, minden táblázatból az derül ki, hogy a tanulmányban szereplő alakjai jóval többször fordulnak elő, mint a *szól* megvizsgált alakjai. A két szépirodalmi korpuszt összevetve azt látjuk, hogy a 2000 utáni szövegekben a vizsgált idéző igék között a *mondta* előfordulásának aránya nőtt, a többié pedig csökkent (13. és 18. táblázat). Érdekes, nem várt eredménye a kutatásnak, hogy a beszélőjelölőével azonos szerkezetekben a *mond* és a *szól* szótöböl képzett jelen idejű alakok száma jóval nagyobbnak bizonyult a múlt idejűeknél (8. és 16. táblázat). Mindez megerősíti azt a vélekedést, hogy az ige múlt idejű alakjának használata esetén a

mondta lenne a legjobb választás, és meggyőző bizonyítékul szolgált, hogy a jelen idejű fordításra a *mondja* igealak használata javasolható leginkább. A legáltalánosabb szemantikai jelentésű idéző ige alkalmazása azzal is segítheti (a jelölő funkcióját beteljesítve) a beszélő személyére terelni a figyelmet, hogy a maga hétköznapiságával a háttérben marad.

A PC vizsgálata egy másik nem várt eredménnyel is szolgált: a *said* fordításakor a *mondta* és az *azt mondta* használata után az ige kihagyása volt a fordítók által leggyakrabban alkalmazott átváltási művelet. Ez azt mutatja, hogy a kihagyás egyes a beszélőjelölőtől eltérő szerkezetekben is célszerű megoldás lehet. Noha a kutatási kérdésem nem erre irányult, már az MNSZ vizsgálatának eredménye is megerősítette azt a véleményemet, hogy a beszélőjelölő fordításakor a legjobb, ha kihagyjuk az igét. A *Bhagavad-gītā* beszélőjelölőjének alakjai egy hosszú párbeszéd kérdései és válaszai előtt állnak. Bár a jelölőével azonos szerkezet – ha csekély számban is – megtalálható a vizsgált korpuszban, általában csak egy-egy mondatot vezet be, nem szerepel hosszú párbeszédekben. Bár a drámairodalomból jól ismert a beszélő személyének a hosszú párbeszéd során a mondanandó előtti feltüntetése, ilyenkor a név mindig ige nélkül, önmagában áll. Elmondhatjuk, hogy ezeknél a műveknél ez az eljárás normának tekinthető, így véleményem szerint jó volna a *Bhagavad-gītā* beszélőjelölőjében az ige elhagyását fordítási normaként elfogadni.

Az ige kihagyásakor érdekes jelenség tanúi lehetünk. Noha a kihagyást az implícitáció körébe sorolják (Klaudy 2004), a beszélőjelölő esetében az ige kihagyása explicitebbé teszi a jelölő funkcióját, így rávilágít arra, hogy nem tartozik szorosan a szöveghez, technikai segédlet csupán. A jelölőre eredetileg azért volt szükség, mert a szanszkrit kéziratokban a helytakarékosság szempontjait szem előtt tartva mindent folyamatosan jegyeztek le, a párbeszéd követhetősége érdekében még akkor is ajánlatos volt a beszélő személyének a szavai előtti megjelenítése, ha a szereplőváltás kiolvasható a szövegből. A gondolatjel kitételének és az új sorba tördelt párbeszéd elemeknek a hazai gyakorlata sokszor mind a személynév, mind az idéző ige használatát feleslegessé teszi.

A jövőben érdekes lenne megvizsgálni, hogy a 2000 után keletkezett autentikus magyar szövegekben is hasonló változást láthatunk-e a *szólt* és a *mondta* előfordulásának

arányában, mint az MNSZ és a PC-ből nyert fordítási korpusz összevetésével. Azt is jó lenne látni, hogy egy 20. századi angol–magyar irányú szövegeket tartalmazó fordítási korpuszban változik-e az MNSZ találataihoz képest a két ige előfordulásának aránya.

Irodalom

- Ardekani, M. A. M. 2002. The Translation of Reporting Verbs in English and Persian. *Babel* Vol. 48. No. 2. 125–134. <https://doi.org/10.1075/babel.48.2.03ard>
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70–75.
- Klaudy K. 2007. Az idéző mondategység igéiről. In: Klaudy K. *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 57–68.
- Klaudy K., Simigné F. S. 2000. *Angol–magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy, K., Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–29.
- Körtvélyesi T. 2006. *Szanszkrit nyelvtan*. Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Kulkarni, A. 2016. Sanskrit. In: Hock, H. H., Bashir E. (eds) *The Languages and Linguistics of South Asia: A Comprehensive Guide*. Berlin: De Gruyter Mouton. 744–747.
- Monier-Williams, M. 2011. *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Ország L., Magay T. 2009. *Angol–magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

-
- Pusztai F. (főszerk.) 2011. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Török G., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Seidl-Pécs O. 2018. Melyek a (szak)fordító és a fordításkutató munkáját segítő legfontosabb nyelvi korpuszok? In: Robin E., Zachar V. (szerk.) *Fordítástudomány ma és holnap*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 175–191.
- Yeganeh, M. T., Boghayeri M. 2015. *The Frequency and Function of Reporting Verbs in Research Articles Written by Native Persian and English Speakers*. In: Rahimi, A. (ed.) *The Proceedings of 2nd Global Conference on Conference on Linguistics and Foreign Language Teaching. Procedia – Social and Behavioral Sciences* Vol. 192. 582–586. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.097>
- Yu H., Guo S. 2016. The Master *said*, the Master *exclaimed*: reporting verbs and the image of Huineng in translations of the *Platform Sutra*. *Asia Pacific Translation and Intercultural Studies* Vol. 3. No. 3. <https://doi.org/10.1080/23306343.2016.1228148>
- Várdai T., Oravecz Cs. 2014. A Magyar Nemzeti Szövegtár egymilliárd szavas új változata. *Magyar Tudomány* 175. évf. 9. szám. 1054–1061.

Források

- Abhinavagupta. 2012. *Gītārthasamgraha*. Budapest: Perisca Kiadó.
- Addison, C. 2013. *A napfény gyermekei*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Addison, C. 2012. *A Walk Across the Sun*. SilverOak.

- Bakaja Z. 2019. Átváltási műveletek a beszélőjelölőnek nevezett szanszkrit idéző mondat angol és magyar nyelvű fordításaiban. *Argumentum* 15. 755–783
<https://doi.org/10.34103/argumentum/2019/4>
- Bakaja Z. (ford.) 2016. *Bhagavad-gítá részlet*. In: Hetényi Zsuzsa (szerk.) *5Pofon: Antológia műfordítás-antológia*. Budapest: ELTE BTK. 8–22.
- Bakos A., Bakos J. E. (ford.) 2017. *Bhagavad-gītā*. Budapest: Danvantara Kiadó.
- Baktay E. 2013. *A Magasztos szózata*. Budapest: Filosz Kiadó.
- Baladeva, V. é. n. *Gītā Bhūṣaṇa*. Chennai: Sri Vaikunta Enterprises.
- Besant A., Bhagavân D. (ford.) 1905. *The Bhagavad-gītā*. London, Benares: Theosophical Publishing Society.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. 1972. *Bhagavad-gītā As It Is*. New York: Collier Books, London: Collier Macmillan Publishers.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. 2001. *A Bhagavad-gītā úgy, ahogy van*. h. n.: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. 2014. *A Bhagavad-gītā úgy, ahogy van*. h. n.: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. 2015. *Bhagavad-gītā As It Is*. h. n.: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. é. n. *Az eredeti Bhagavad-gītā*. Vaduz: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami, A. C. 1968. *The Bhagavad Gita As It Is*. London: Collier – Macmillan Ltd.
- Bhaktivinoda 2006. *Srīmad Bhagavad-gītā*. Vrindaban: Rasbihari Lal & Sons.
- Birch, C. 2013. *Jamrach vadállatai*. Budapest: Gondolat.

- Birch, C. 2011. *Jamrach's Menagerie*. Edinburgh: Canongate.
- Gaiman, N. 2013. *The Ocean at the End of the Lane*. New York: William Morrow.
- Gaiman, N. 2014. *Óceán az út végén*. Budapest: Agave Könyvek.
- Gömöryné Maróthy M. (ford.) 1924. *Bhagavad-Gítá az isteni ének*. Budapest: Légrády Nyomda és Könyvkiadó.
- Ishiguro, K. 2006. *Ne engedj el*. Budapest: Palatinus.
- Ishiguro, K. 2005. *Never Let me Go*. New York: Alfred A. Knopf.
- Karma T. 2003. *A Bhagavad Gítá „A magasztos szózata” (ahogyan én látom)*. Budapest: Berkes Attila magánkiadása.
- Kégl S. 1910. *Bhagavadgītā*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Lakatos I., Vekerdi J. (ford.) 1987. *A magasztos szózata Bhagavad-gítá*. Budapest: Európa Kiadó.
- Macnicol, N. (ed.) 1938. *Hindu Scriptures*. London: Dent. New York: Dutton.
- Maharishi, M. 1967. *Bhagavad-Gita: A New Translation and Commentary Chapters 1–6*. London: International SRM Publications.
- Maharishi, M. 2016. *A Bhagavad-gítá: Új formátumban és új magyarázattal*. h. n.: Vaszistha Kft.
- Nārāyaṇa Goswāmī, Bh. 2011. *Śrīmad Bhagavad-gītā*. Vṛndāvana, New Delhi, San Francisco: Gaudiya Vedanta Publications.
- Sebestyén E. (ford.) 2000. *Bhagavad Gita*. Budapest: Sri Sathya Sai Baba Szervezet Magyarországi Központja.
- Sivananda *Bhagavad Gítá*. é. n. Budapest: Spirituár Jóga Alapítvány - Sivananda Jóga-központ.

- Sridhar Dev-Goswami, Bh. R. 2006. *Śrīmad Bhagavad-gītā: The Hidden Treasure of the Sweet Absolute*. Nabadwip: Sri Chaitanya Saraswat Math.
- Śrīdhara Deva Gosvāmī, B. R. 2003. *Bhagavad-Gītā: Az Édes Abszolút rejtett kincse*. h. n.: Harmónia Alapítvány.
- Szabó L. (ford.) 1941. A Bhagavadgītá-ból: A Mindenség látomása. In: *Örök barátaink: Szabó Lőrinc kisebb műfordításai*. 348–354. Budapest: Singer és Wolfner.
- Szerdahelyi I., Tóth E. (ford.) 1965. *Mahābhārata*. Budapest: Európa Kiadó.
- Theodor, I. 2010. *Exploring the Bhagavad Gītā Philosophy, Structure and Meaning*. Farnham: Ashgate Publishing Limited, Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Tolkien, J. R. R. 2001. *A Hobbit*. Budapest: Európa Kiadó.
- Tolkien, J. R. R. 2006. (1937) *The Hobbit*. New York: Harper Collins.
- Vekerdi J. (ford.) 1997. *A Magasztos szózata*. Budapest: Terebess Kiadó.
- Viśvanātha Cakravartī 2003. *Sārārtha-Varṣiṇī-Tīkā*. Chennai: Sri Vaikunta Enterprises.
- Wilkins C. 1785. *Bhagvat-geeta or Dialogues of Kreeshna and Arjoon; in eighteen lectures; with notes*. London: C. Nourse.
- Zusak, M. 2015. *A könyvtolvaj*. Budapest: Európa.
- Zusak, M. 2005. *The Book Thief*. New York: Alfred A. Knopf.

Internetes hivatkozások

<http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

<https://notepad-plus-plus.org>